

RYHMÄPUHETTA

Pekka Pälli *Ihmisryhmä diskurssissa ja diskurssina*. Tampere: Tampere University Press 2003. 247 s. ISBN 951-44-5579-7.

Pekka Pällin tutkimus *Ihmisryhmä diskurssissa ja diskurssina* on suomen kielen alaan kuuluva väitöskirja, joka asetuu keskustelemaan paitsi suomen kieltä koskevan, fennistisen tutkimuksen kanssa myös sosiaalitieteellisen, erityisesti sosiaalipsykologisen tutkimuksen kanssa. Sen lähtökohtana on sosiaalisen konstruktionismin näkemys, jonka mukaan todellisuus — siis myös esimerkiksi sellainen asia kuin ryhmä tai ihmisryhmä — on sosiaalisen konstruoinnin tulosta. Merkitykset rakentu-

vat Pällin mukaan diskursiivisesti ja ovat puhujien neuvoteltavissa. Niinpä sitä, miten esimerkiksi ryhmiä kategorioidaan ja muodostetaan, voidaan tutkia tarkastelemalla diskurssia ja niitä eri keinoja, joilla ryhmiä kielen käytössä ilmennetään. Kielen keinoja Pälli erittelee tutkimuksessaan sekä lyhyehköjen esimerkkikatkelmien että kokonaisten tekstien analyysin avulla.

Kielitieteen kentässä Pällin tutkimus sijoittuu diskurssianalyysin alueelle. Diskurssianalyttiset havainnot ankkuroidaan

käytettyjen kielen keinojen, useimmiten kieliopillisten rakenteiden analyysiin. Pällin tutkimuksessa merkille pantavaa on voimakas suuntautuminen sosiaalitieelliseen tutkimukseen. Viimeaikaisessa fennistisessä kirjallisuudessa on runsaasti esimerkkejä tutkimuksista, joissa yhdistetään fennististä kielitieteellistä tietoa sosiaalitieelliseen tutkimukseen; näin on tehty varsinkin keskusteluanalyysin piirissä. Sen sijaan sellaisia fennistisiä tutkimuksia, joissa olisi yhdistetty diskurssianalyysia ja sosiaalitieellistä, erityisesti sosiaalipsykologista tutkimusta, ei juurikaan ole julkaistu. Sikäli Pällin tutkimus aukoo fennistiikassa uusia uria.

Väitöskirja koostuu kahdeksasta luvusta, joista ensimmäisessä tekijä esittelee tutkimuskysymyksensä ja aineistonsa ja ryhtyy hahmottelemaan työnsä teoreettista viitekehystä. Luku 2 esittelee työn teoreettista taustaa ryhmätutkimuksen osalta: Pälli pohtii ryhmän määritelmää, sosiaalista kategoriointia, sisäryhmää ja ulkoryhmää sekä hahmottelee sitä, miten sosiaalista ryhmää voi tutkia diskursiiviselta kannalta. Luvussa 3 hän esittelee erilaisia näkemyksiä kielen ja kognition suhteesta ja hahmottelee omaa näkemystään merkityksestä. Luvut 4 ja 5 pohtivat yksilön ja ryhmän suhteita etupäässä persoonaviittausten kautta (esimerkiksi sitä, miten yksilö viittaa itseensä ja omaan ryhmäänsä, miten taas muihin). Suomen persoonajärjestelmää valotetaan monelta kannalta, niin suorien kuin epäsuorienkin persoonaviittausten kautta. Tutkimuksen kohteina ovat myös sellaiset kielen keinot, joilla yksilön esitetään toimivan jossain roolissa. Luku 6 tarkastelee niitä kielellisiä keinoja, joilla ryhmä esitetään tekstissä toimijana. Luvussa 7 pohditaan muutaman pitkäähkön esimerkin avulla yksilön ja ryhmän muotoutumista (»merkityksellistymistä») diskursiivisena prosessina. Luku 8 sisältää päätelmät.

MIKÄ ON KIRJOITTAJAN NÄKEMYS KIELESTÄ JA KIELIOPISTA?

Voisi sanoa, että luku 3 esittelee kirjoittajan kielinäkemysontologian perustaa, kun taas luvut 4–7 näyttävät, miten tämä kielinäkemys toimii käytännön kielen analyyssissa. Näin syntynyt kuva ei ole aivan yhtenäinen. Luvussa 3 korostetaan merkityksen sosiaalista luonnetta ja intersubjektiiivisuutta: puhujat neuvottelevat merkityksen puhetilanteessa. Lukujen 4–7 sisältö pohjaa empiiriseen aineistoanalyysiin, mutta merkityksen intersubjektiiivisuus ei juurikaan tule esiin. Kuitenkin aineistossa on kasvokkaiasiakin vuorovaikutustilanteita, joista merkityksestä neuvottelemista voisi näyttää aivan konkreettisestikin analysoimalla haastateltavan ja haastattelijan välistä vuorovaikutusta. Tämä resurssi näyttää jäävän hyödyntämättä.

On kuitenkin rehellisyyden nimissä todettava, että kieliaineissa useimpien väitöskirjojen kohdalla kirjoittajan kielinäkemystä ei voida edes puhua, koska sitä ei ole väitöskirjassa riittävästi hahmoteltu. Tästä näkökulmasta arvioiden Pällin tutkimus osoittaa tekijänsä kypsyyttä lingvistinä.

TUTKIMUKSEN AINEISTO

Tutkimuksessa on aineistona sekä puhuttua että kirjoitettua kieltä. Puhutun kielen aineisto on peräisin teemahaastatteluista, kirjoitetun kielen aineisto pääosin Iltalehden ja Aamulehden mielipidekirjoituksista. Mukana on myös muutamia Aamulehden muilla palstoilla ilmestyneitä kirjoituksia. Aineisto jakautuu kahtia pääaineistoon ja lisäaineistoon, mutta tätä jaottelua ei nähdäkseni ole perusteltu eikä lukijalle kerrota, miksi lisäaineistoa tarvitaan. Sinänsä aineisto on monipuolinen, runsas ja kiinnostava, ja sitä on analysoitu taitavasti ja oivaltavasti.

▷

Puhutun ja kirjoitetun kielen aineistoa on käsitelty aika samaan tapaan ja samoin välinein. Sellainen tutkimus, joka osoittaa käsiteltäviä asioita koskevia puhutun ja kirjoitetun kielen eroja, on jätetty johdonmukaisesti huomiotta (esimerkiksi pronominiparien *hän/he* ja *se/ne* käyttöä koskeva tutkimus, s. 120 alaviite; vrt. Kuiri 1984, Vilppula 1989, Laitinen 2002). Puhutun kielen aineisto on pääosin kahdesta lähteestä, toisaalta 16–17-vuotiaiden nuorten Sannasto ja maailmankuva -haastatteluista, toisaalta ulkomailla työskentelevien aikuisten teemahaastatteluista. Nuorten ja aikuisten keskusteluissa ilmenevistä ryhmän konstruoinnin eroista ei keskustella — ehkä niitä ei olekaan. Kaikkiaan jää se tuntu, että aineistoon kätkeytyy monenlaisia kysymyksiä, joita ei ole lähdetty avaamaan.

RYHMÄ JA PERSONAN KIELIOPPI

Luvuissa 4 («Minä, yksilö ja henkilökohtaisuus») ja 5 («Yksilö ja ryhmä») tarkastellaan ryhmää ilmentäviä kielellisiä keinoja. Näistä merkittävimpiä on persoonajärjestelmä, jota käsitellään yhtäältä persoonapronominien viittaussuhteiden, toisaalta verbin persoonataivutuksen ilmentämän persoonaisuuden kautta. Tässä kohden kirjoittajalla on paljon omaa sanottavaa, ja joitain keskustelun lankoja voisi ehkä kerätä omaksi ongelmavyöhykkeeseen ja kehittää edelleen omaksi julkaisukseksi. Tällöin voisi pohtia, tarjoaako kirjoittajan omaksuttava tapa lähestyä persoonapronomineja niiden endo- ja eksoforisten viittaussuhteiden kautta hedelmällisimmän mahdollisen lähtökohdan persoonan tarkastelulle ryhmää rakentavana kielen keinona (tämä asettuu mielestäni kyseenalaiseksi s. 102 tarkasteltaessa esimerkkiä 48 ja s. 151 esimerkkiä 118) vai olisiko etsittävä sellaista lähestymistapaa, jonka avulla voisi paremmin ku-

vata referenssin kontekstuaalista rakentamista puhekkumppanusten yhteistyönä.

Pälli käsittelee paitsi suoria persoonaviittauksia myös niin sanottuja epäsuoria viittaamiskeinoja, kuten passiivia ja niin kutsuttua nollapersoonaa, siis tapauksia, joissa verbi on yksikön 3. persoonan muodossa ja subjekti tai jokin muu pääargumentti on ilmipanematta (Laitinen 1995) tai puuttuu, näkemyksestä riippuen. Epäsuorat viittauskeinot ovat Pällin tutkimuskysymysten kannalta valtavan kiinnostavia: esimerkiksi passiivin ja nollapersoonan avulla voidaan viitata ryhmään siten, että viittaus ei ole eksplisiittinen vaan se on pääteltävä kontekstista. Taidokkaasti analysoitujen esimerkkien avulla Pälli tuo esiin monia kiinnostavia seikkoja epäsuorien viittaamiskeinojen merkityspotentiaalista.

Kiintoisa on myös Pällin ehdotus, että nimen kautta viittamista voisi käsitellä epäsuorana viittauksena (s. 72): puhuja voi viitata itseensä (*Tarzan syö*) tai itseensä ja puhekkumppaniinsa erisnimen avulla (*Tarzan pitää Janesta*). Pällin mukaan kyse on minän objektivoinnista, siitä, että sisäisiä asioita havainnoidaan ulkoisesti. Pälli ottaa esimerkin urheiluhaastattelusta: toimittaja voi kysyä, *mitä (käsipalloilija) Mika Paavilainen tekee viiden vuoden kuluttua*, ja Mika Paavilainen voi vastata tähän, että *Mika Paavilainen palloilee todennäköisesti Saksan liigassa* (s. 72). Puheaktipersoonien sijaan käytetään siis erisnimeä; tämän Pälli katsoo viestivän siitä, että »ihminen voi nostaa itsensä tarkasteluun» kohteena, jonka tulkinat ja kokemukset voidaan ulkoistaa.

Epäsuorien viittauskeinojen analyysiin liittyy pari lapsustakin, jotka liittyvät passiivin ja nollapersoonan käsittelyyn. Passiivista tekijä kirjoittaa kahdessa kohdin ikään kuin se ei olisikaan persoonamuoto (s. 110–111 ja s. 216). Yksipersonaisista modaali-verbteistä tekijä kirjoittaa, että niitä käyttämällä tekstin kirjoittajasta »rakentuu yleis-

pätevä monen puolesta puhuva havainnon tekijä» (s. 216). Hän puhuu myös »yksipersonaisuuden mukanaan tuomasta yleisyydestä, 'kuka tahansa' -komponentista» (s. 114). Näissä kohdin käsitellään muun muassa seuraavanlaisia esimerkkejä (68–70, s. 114), jotka ovat peräisin mielipidekirjoitusten otsikoista:

1. Äänestäjiä ei kannata aliarvioida (IL 11.3.1999)
2. Karjalaa ei kannata vaatia takaisin (IL 10.1.2000)
3. Ansaittuihin eläkkeisiin ei pidä puuttua leikkauksin (IL 13.11.2001)

Nämä esimerkit sisältävät kyllä yksipersonaisen verbimuodon, mutta tekijän tavoittama »yleispätevyys» ja yleisyys eivät juonnu yksipersonaisen verbimuodon käytöstä. Sen sijaan ne ovat seurausta siitä, ettei esimerkeissä ole (ilmipantua) subjektia, vaan kyse on nollapersoonasta. Tämän huomaa, kun vertaa yllä olevia esimerkkejä seuraaviin, muunneltuihin esimerkkeihin:

- 1'. Ehdokkaiden ei kannata aliarvioida äänestäjiä
- 2'. Suomalaisten ei kannata vaatia Karjalaa takaisin
- 3'. Päätäjien ei pidä puuttua ansaittuihin eläkkeisiin leikkauksin

Tekijä siis lukee vahingossa yksipersonaisuuden ansioksi sellaista, mikä on tosiasiassa nollapersoonan aikaansaamaa.

RYHMÄ JA PROSESSIT

Kun luvut 4 ja 5 etenevät pitkälti perinteen kielipöytäkäsitteistöä ja analyysitapoja käyttäen, luvussa 6 käsittelyn pohjaksi otetaan — hieman yllättäen — systeemifunktionaalinen eli SF-kielioppi, jonka avulla tarkastellaan muun muassa prosessityyppejä. Tämä valinta olisi kaivannut pe-

rusteluja. SF-kielioppi on tätä nykyä Suomessa verrattain suosittu tekstintutkimuksen väljänä taustateorian (vrt. esim. Shore 1993; Karvonen 1995; Heikkinen 1999), mutta herää kysymys, miksi SF-teoriaa tarvitaan Pällin työssä prosessityyppien kuvaukseen, kun sitä ei ole käytetty muuten (esimerkiksi persoonajärjestelmän kuvauksessa).

Luvussa 6.5.1 analysoidaan SF-kieliopin hengessä prosessityyppejä eli verbien argumenttirakenteita ja niissä tapahtuvia muutoksia. Analyysi on melko ylimalkaista — esimerkiksi nominalisaation yhteydessä kirjoittaja toteaa (s. 159): »— nominalisaatio valintana ei nähdäkseni kuitenkaan sen kummemmin kätke tai muunna kuvattua toimintaa tai sen osallistujia». Kuitenkin esimerkiksi transitiviverbien nominalisaatiossa argumenttien sijanmerkinnän mahdollisuudet ovat huomattavasti rajallisemmat kuin vastaavissa finiittirakenteissa, ja sitä kautta osallistujien ilmaisemisen keinot ovat erilaiset kuin finiittimuotoisten verbien yhteydessä.

Pälli nostaa esiin sen, että prosessit ovat tekstissä usein rinnakkaisia ja samanaikaisiakin (s. 159–162). Tässä yhteydessä hän esittää muun muassa seuraavan esimerkin (133, s. 159):

4. Olen nuorena ja ahkerana huomannut, että keski-ikäiset eivät työpäikällä turhia rehki. (IL 5.3.1999)

Tätä esimerkkiä kirjoittaja analysoi materiaalisen (*keski-ikäiset eivät rehki*) ja mentaalisen (*olen huomannut*) prosessin rinnakkaisuutena ja poimii esimerkistä useita sosiaalipsykologisen ryhmäajattelun keskeisiä sisältöjä (muun muassa itsen kategorioinnin, sisä- ja ulkoryhmän eriytymisen). Näitä seikkoja erittelevän analyysinsä hän päättää toteamukseen: »Oma ja sisäryhmän käyttäytyminen ja toiminta näyttäytyy [esi-

merkissä] implisiitisti erilaisena (oikeampana, parempana) kuin ulkoryhmän» (s. 159). Kirjoittajalta on jäänyt huomaamatta, että esimerkissä on kolmaskin rinnakkainen prosessi, nimittäin relationaalinen prosessi, jonka avulla attribuoidaan lauseen subjektille (itselle) ominaisuuksia (nuoruus ja ahkeruus). Jos esimerkissä jotain esitetään oikeampana ja parempana, niin se ei koske omaa käyttäytymistä ja toimintaa (mentaalisella prosessilla ilmaistua havaitsemista), vaan pikemminkin itselle attribuoitua ominaisuutta (nuoruutta ja ahkeruutta).

Prosessityyppien analyysi jättää lukijan pohtimaan, olisiko toisenlaisista välineistä mahdollisesti ollut apua tutkimuksen jämäköittämisessä (esimerkiksi Pajunen 2001).

MITÄ TÄSTÄ OPIMME?

Pekka Pällin tutkimus muodostaa kiinnostavan puheenvuoron ryhmän ilmentämisen diskursiivisista käytännteistä. Tutkimus on vankkaa, konkreettisiin kielen keinoihin pohjaavaa diskurssianalyysia, jossa päätelmät perustuvat empiiriseen analyysiin. Näin se kelpaa esimerkiksi solidista diskurssintutkimuksesta. Sillä on paljon annettavaa paitsi diskurssintutkijoille myös esimerkiksi kieliopin tutkimusta tekeville fennisteille. Työn merkittävin anti on mielestäni niiden kielellisten keinojen analyysi, joita käytetään ryhmän ilmentämiseen. Pääasiassa analysoitavat keinot ovat kieliopillisia, mutta jonkin verran saavat tilaa myös leksikaaliset valinnat.

Pekka Pälli ei ole kulkenut tutkimukseensa tuttuja latuja, vaan hän on paneutunut rohkeasti uudenslaisiin kysymyksiin ja hakenut niihin ratkaisuja käyttäen tuttujakin välineitä, mutta uudessa kontekstissa. Toivon hänen tutkimuksensa herättävän keskustelua fennistiikassa, mutta samalla toi-

von sen puhuttavan diskurssintutkimusta harrastavia yhteiskuntatieteilijöitä. ■

MARIA-LIISA HELASVUO

Sähköposti: *marja-liisa.helasvuo@utu.fi*

LÄHTEET

- HEIKKINEN, VESA 1999: *Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARVONEN, PIIRJO 1995: *Oppikirjateksti toimintana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAITINEN, LEA 1995: Nollapersoonaa. – *Viritäjä* 99 s. 337–358.
- 2002: From logophoric pronoun to discourse particle: A case study of Finnish and Saami. – Ilse Wischer & Gabriele Diewald (toim.), *New reflections on grammaticalization* s. 327–344. Amsterdam: John Benjamins.
- PAJUNEN, ANNELI 2001: *Argumenttirakenne*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SHORE, SUSANNA 1993: A functional and social-semiotic perspective on language, context and text. – Susanna Shore & Maria Vilkkuna (toim.), *SKY 1993 Yearbook of the Linguistic Association in Finland* s. 185–208. Helsinki: Suomen kielitieteellinen yhdistys.
- VILPPULA, MATTI 1989: Havainnot ja *he*-pronominien käytöstä suomen murteissa. – *Viritäjä* 93 s. 389–400.